

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Régészettudományi Intézet

Tőkés Viola Teréz

**RÓMAI KORI VIDÉKI TELEPÜLÉSEK
RONCSOLÁSMENTES RÉGÉSZETI KUTATÁSA AZ
ESZTERGOMI KISTÉRSÉGBEN**

Témavezető: Bíró Szilvia PhD

2025. január

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	4
I.1. Bevezetés.....	4
I.2. A kutatás felépítése, célkitűzések	4
II. A vizsgált terület természetföldrajza.....	6
III. Északkelet-Pannonia településtörténeti vázlata	7
IV. Bajót-Pélig-földszentkereszt–Komlós I. és Szerűsföldek.....	10
IV.1. Földrajzi jellemzők	10
IV.2. A lelőhely kutatástörténete	10
IV.3. Előzetes gondolatok	11
V. Lábatlan–Rábl-völgy és Nyergesújfalu–Rábl-völgy II-III.....	12
V.1. Földrajzi jellemzők.....	12
V.2. A lelőhely kutatástörténete	12
V.3. Légirégészeti kutatás	13
V.4. Terepbejárás.....	13
V.5. Magnetométeres felmérés	14
V.6. A Rábl-völgy leletanyaga	15
VI. Nyergesújfalu–Gunyhóalji-dűlő.....	16
VI.1. Földrajzi jellemzők.....	16
VI.2. A lelőhely kutatástörténete	16
VI.3. Légirégészeti kutatás	17
VI.4. Magnetométeres és talajradaros felmérés.....	18
VI.4.1. Az I. épület.....	18
VI.4.2. A II. épület	19
VI.4.3. A III. épület	20
VI.4.4. A IV. és VI. épület.....	20
VI.4.5. Az V. épület.....	21
VI.4.6. Lehetséges felszíni boronaszervezetes vagy veremházak	21
VI.5. Településszerkezet.....	22
VI.6. Terepbejárás és a Gunyhóalji-dűlő leletanyaga.....	23
VI.6.1. Kerámia	24
VI.6.2. Fémanyag.....	25
VI.6.3. Kőanyag.....	25

VI.6.4. A leletanyag értelmezése.....	26
VII. A vidék településsűrűsége és úthálózata.....	27
VIII. Összefoglalás.....	28
Bibliográfia.....	29

A dolgozathoz tartozó ábrák a mellékelt kiegészítő dokumentumban találhatóak.

I. Bevezetés¹

I.1. Bevezetés

A római kori vidéki településhálózat régóta foglalkoztatja a pannoniai kutatást, az utóbbi évtizedben pedig különösen megnőtt az érdeklődés a téma iránt,² köszönhetően nem kis részben a roncsolásmentes lelőhelyfelderítési eszközök (úgy mint geofizikai műszerek, drónok stb.) fejlődésének, szélesebb körű elterjedésének, értve ez alatt a számítógépes programok használatát is, például prediktív modellezéshez.³ Ezzel párhuzamosan igény merült fel a 20. század második felében készült Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) sorozat kiegészítésére, revíziójára, egyrészt természetesen a tudományos szempontok, másrészt viszont a lelőhelyek gyors pusztulása miatt.⁴

Jelen dolgozatban ezen irányzatok szellemiségében megkezdett kutatásom előzetes, eddig elért eredményeit szeretném bemutatni, mely három Komárom-Esztergom megyei helyszínt érint, ahol a Topográfia készítése során római kori (villa)települést azonosítottak, összesen hat lelőhelyen. Ezek:

Bajót-Pélföldszentkereszt–Komlós I. és Bajót-Pélföldszentkereszt–Szérűsföldek,
Lábatlan–Rábl-völgy és Nyergesújfalu–Rábl-völgy II-III.,
Nyergesújfalu–Gunyhóalji-dűlő.⁵

I.2. A kutatás felépítése, célkitűzések

A felsorolt helyszínek egymástól 3–5 kilométeres távolságra helyezkednek el, a feltételezett római kori településsűrűség alapján egymás szomszédai lehettek, ezért is választottam őket a kutatás tárgyául, melyet Nyergesújfalu–Gunyhóalji-dűlőről indítottam. Simon Bence az északkelet-pannoniai hátszázgot célzó kutatásában a római kori vidéki települések laza szerkezetére hivatkozva egy településnek vette az egymástól legfeljebb 500 méterre elhelyezkedő, egykorú lelőhelyeket,⁶ ezzel egyetértve én is átvettem a módszerét, így lehetséges, hogy a három helyszínen összesen hat nyilvántartott lelőhelyet kutatok. A kutatás egyelőre nem cáfolta meg ezt a metódust, természetesen amennyiben így történik, a jövőben külön fogom kezelni ezeket a helyszíneket.

¹ A dolgozattal kapcsolatos minden jótanácsot és észrevételt hálásan köszönök témavezetőmnek, Bíró Szilviának.

² Az ebből született publikációk pl. OTTOMÁNYI 2012; BÍRÓ 2017; SZABÓ 2017; SIMON 2019.

³ MESTERHÁZY ET AL. 2017; SIMON 2019.

⁴ REMÉNYI–STIBRÁNYI 2011.

⁵ MRT 5, 2/12-13; 10/15; 15/10. és 21-22. lelőhelyek.

⁶ SIMON 2019, 177.

A lelőhelyek kutatását roncsolásmentes módszerekkel végzem: légifotók elemzésével és készítésével, terepbejárással, majd ezek eredményei alapján geofizikai műszeres mérésekkel,⁷ melyekhez Overhauser-19 típusú magnetométert, illetve MALÅ Ground Explore HDR talajradarokat: egy 160 MHz, valamint egy 450 MHz erősségű antennával rendelkező műszert használok.⁸ A kétféle geofizikai eszköz használata kiegészíti egymást: a magnetométer a felszínen már nem látszó egykori gödrök, épített struktúrák, utak, valamint átégett rétegek azonosítására alkalmas a talaj bolygatottsága által okozott mágneses eltérések detektálásával, a mérésekből kétdimenziós képet alkothatunk.⁹ A talajradar elsősorban maradandó anyagokból épített struktúrákat képes érzékelni a felszín alatt, tehát például téglá- és kőfalakat, burkolt felületeket, elektromágneses hullámok kibocsátásával és a visszaverődési információk összegyűjtésével háromdimenziós adatvizualizációra alkalmas. Használata magnetométernél időigényesebb, viszont nagy előnye a pontosabb képalkotás. Szükséges megjegyezni, hogy az eredmények interpretálása során a két műszer által adott kép nem feleltethető meg teljesen egymásnak.¹⁰ A lelőhelyek datálásához a terepbejárásokon összegyűjtött vagy már publikált leletanyagot használom fel.

A kutatás legfőbb célkitűzései az egyes lelőhelyek kiterjedésének a Topográfiában meghatározotthoz képest való pontosítása, a római kori települések jellegének és szerkezetének megismerése, illetve, - amennyire a non-destruktív módszerek engedik -, datálásának meghatározása. Mindezek ismeretében hosszútávon lehetőségem nyílik majd a települések egymással való összehasonlítására, annak vizsgáltára milyen kapcsolatban állhattak egymással és a környezetükkel. A Topográfia revíziója különösen fontos a római kori vidéki települések tekintetében, mivel annak készítésekor a köemlékekkel rendelkező helyszíneket a legtöbb esetben még villaként azonosították, de azóta már elfogadottá vált a kutatásban, hogy a *vicus*okban is épültek kőalapozású vagy teljesen kő épületek.¹¹ Mivel a recens szakirodalomban a *vicus*ok és villák, mint két, egymással szoros kapcsolatban álló vidéki településforma van kezelve,¹² illetve jelenleg nem eldönthető, a vizsgált lelőhelyek területén villa vagy *vicus* feküdt a római korban, a tanulmányban végig településeknek fogom őket nevezni. Úgy gondolom, ez a megközelítés a roncsolásmentes régészet módszereit is jobban tükrözi.

⁷ A terepbejárásokban és a mérésekben nyújtott segítségért köszönet Lóki Róbertnek és PPKE-s hallgatótársaimnak.

⁸ A használt műszerek a PPKE Régészeti Intézet Térinformatikai Laboratóriumának tulajdonát képezik.

⁹ BEVAN-SMEKALOVA 2013, 133–135.

¹⁰ CONYERS 2016, 2.; CONYERS 2018, 2–19.

¹¹ GABLER 1993-1994, 150–151.; BÍRÓ 2017, 195.

¹² Ld. pl. BÍRÓ 2017, SZABÓ 2017, SIMON 2019.

II. A vizsgált terület természetföldrajza

Az esztergomi kistérség az Északkelet-Dunántúlon, Komárom-Esztergom megye északkeleti részén fekszik, északról a Duna határolja. Bár egy modern közigazgatási egységről van szó, azért választottam a kutatás földrajzi határainak megnevezésére, mivel ez foglalja magába azokat a mai településeket, melyek területén a vizsgált lelőhelyek fekszenek. Bajót, Lábatlan és Nyergesújfalut a Dunántúli-középhegység részét alkotó Gerecse keleti előterében helyezkednek el (1–2. ábra). Az Alacsony-Gerecse északnyugatról délkeletre lankásodó, alacsony középhegységi rögök által tagolt dombvidék, melyet a Vértes, a Pilis és a Magas-Gerecse zár közre.¹³ A vidék észak-déli irányú patak völgyek által szabdalta, mely vízfolyások a dombvidéken erednek és a Dunába torkollanak, ezek mentén helyezkednek el a kutatott lelőhelyek. A területet nagyrészt löszös alapkőzet jellemzi, a patakoknál pedig proluviális-deluviális üledékrétegek figyelhetők meg.¹⁴ Ezeket jó minőségű vályog- és öntéstalaj borítja, mely kiválóan alkalmas a növénytermesztésre.¹⁵

A vízfolyások közelsége és a talajminőség mellett fontos telepítő tényező volt a római korban (is) a tengerszint feletti magasság, illetve a területek lejtésszöge, mely meghatározta az ideális körülmények között termesztendő növények fajtáit. A vizsgált lelőhelyek mindegyike alacsonyabban fekszik, mint 300 méter tszf. A források alapján a római gazdálkodók a dombokat és a mérsékelt lejtésű, szinte sík területeket elsődlegesen gabonatermesztésre hasznosították,¹⁶ a 12%-nál meredekebb lejtőkön pedig gyümölcsfákat ültettek.¹⁷ Az elmúlt évek kutatásai sikeresen kimutatták, hogy az Északkelet-Pannoniában ismert római kori vidéki települések több, mint 80 százaléka 2–12%-os lejtésű területen helyezkedik el.¹⁸ A MePAR (Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer)¹⁹ adatbázisának segítségével megállapítható volt, hogy ezalól az általam vizsgált lelőhelyek sem kivételek, területeik szinte teljesen 12%-nál alacsonyabb meredekségű lejtőkön fekszenek (3–5. ábra).

¹³ CSORBA 2021, 308.

¹⁴ BUDAI ET AL. 2018.

¹⁵ SIMON 2019, 130. A Kreybig Talajinformációs Rendszer alapján.

¹⁶ COLUMELLA I.2,1-4.

¹⁷ FIRNIGL 2012, 91–92.

¹⁸ SIMON 2019, 155–157.

¹⁹ <https://mepar.hu/> Utolsó hozzáférés: 2024.12.14.

III. Északkelet-Pannonia településtörténeti vázlata

A római uralmat megelőzően a Dunántúl északkeleti részében (6. ábra) a Kr. e. 2–1. század óta *boius*, illetve *eraviscus* kelta törzsek éltek, akik közé egy esetleges Róma-ellenes szövetség megakadályozása érdekében Augustus uralkodása végén, valószínűleg a Kr. u. 1. sz. első évtizedeiben telepítették be az illír-pannon *azalusok* törzsét. Az új népcsoport szállásterületét feltehetőleg a későbbi Arrabona vonala, a Vértes és a Dunakanyar határolta, ahol az idők folyamán anyagi kultúrájukban gyakorlatilag teljesen keltizálódtak, csak nyelvüket őrizték meg.²⁰ A falusias jellegű kelta települések elsősorban a Duna mentén, illetve a folyótól távolabbi patak völgyekben helyezkedtek el.²¹

Pannonia északi részében a római hatalomátvétel és provinciaalakítás békésen zajlott, így sok római település az őslakos falvak közvetlen folytatásaként élt tovább. A dunai *ripa* első katonai táborainak kiépítésével párhuzamosan (késő Tiberius-, kora Claudius-kor) megkezdődött a közigazgatási rendszer megszervezése: a földeket felmérték, az őslakos törzseket önálló közigazgatási egységekbe (ún. *civitas peregrina*) szervezték, melyek többsége a Hadrianus alatti municipalizációval szűnt meg, mivel a területük onnantól városi *territorium*nak számított.²² Északkelet-Pannonia településtörténetének fontos eleme, hogy Kr. u. 70 körül felszámolásra került az esztergomi Várhegyen épült kelta *oppidum*, a terület bennszülött lakosságát pedig a környező vidékre telepítették falvakba.²³ Az általam kutatott lelőhelyekhez legközelebb Crumerum *castellum*ában állomásozott nagyobb katonai egység (a *cohors V Callaecorum* a 2. század második felétől).²⁴

Ottományi Katalin, Bíró Szilvia, valamint Simon Bence kutatásai alapján Északkelet-Pannoniában elsődlegesen a civil *vicusok* alkották a településhálózatot, villák inkább csak Aquincum környékén épültek.²⁵ A Kr. u. 1. század közepétől a Traianus-korig a *vicusok*ban a bennszülött lakosságra jellemző veremházak álltak, a felmenő falakat fonatos tapasztással, gerendákból vagy agyagtéglákból készítették. Egyes helyeken, például Budaörsön, valamint az Aquincum polgárvárosának előzményeként ismert *vicus*ban már ebben az időszakban kisebb csoportokba, sorokba rendezve helyezkedtek el az épületek, és bár kőépületek még nem voltak, esetenként a földbe mélyített házak belső falát kősorokkal támasztották ki.²⁶ Északkelet-Pannonia vidéki településeinek az 1. század második felétől fontos szerepe volt a térségben

²⁰ MÓCSY 1992, 56.

²¹ MARÁZ 2011.

²² SZABÓ–BORHY 2015, 90–107.

²³ KELEMEN 2003a, 86–87.

²⁴ KELEMEN 2003, 82–84.; SCHILLING ET AL. 2021, 78.

²⁵ BÍRÓ 2017, 196. Tab. 13.; SIMON 2019, 66.

²⁶ OTTOMÁNYI 2014a, 33.

egyre növekvő számú katonaság ellátásában, így szoros kereskedelmi kapcsolatot alakíthattak ki a hadsereggel.

A 2. század a civil *vici*sok fénykorának számít, az addig lakatlan völgyeket és félreesőbb területeket is belakták, művelés alá vonták, illetve a főbb útvonalak többsége is ekkor épült ki. A század elejétől megkezdődött a helyi lakosság sorozása a római segédcsoportokba, a Hadrianus-korban a terület lakosságának és gazdaságának egyaránt fontos elemét képezték a középbirtokos veteránok.²⁷ Ebben az időszakban megjelentek a kőalapozású (vályog vagy gerenda felmenő falakkal), illetve kőből épült struktúrák a *vici*sokban (pl. a mai Budaörs, Perbál, Tokod és Visegrád-Lepence területén),²⁸ ezek építését a bennszülött arisztokráciához, illetve a vagyonosabb veteránokhoz köti Ottományi Katalin. A kőépületek változatos alaprajzúak, jellemzően többhelyiségűek, funkciójuk nem minden esetben a lakhatás, gazdasági célokra vagy középületnek is használhatták ezeket.²⁹

A markomann–szarmata háborúk (Kr. u. 166–180) pusztítása után a *ripa* menti terület viszonylag hamar talpra állt, a Severus-kor békés és prosperáló volt Pannoniában, a felgyorsuló romanizáció a leletanyag bennszülött elemeinek eltűnésében érhető tetten.³⁰ A provincia északi határán ebben az időszakban egy újabb municipalizációs hullám ment végbe, mely során Aquincum és Carnuntum *colonia*, a Brigetio és Vindobona katonai táboraihoz kötődő *vici*sok pedig *municipium* rangot kaptak.³¹ Vitatott kérdés, hogy Brigetio polgárvárosának *territoriuma* meddig terjedhetett, ezért Esztergom tágabb környezetének jogi hovatartozása is bizonytalan.³² A kutatás jelenlegi állása szerint a markomann háborúk után Aquincum környékének kivételével továbbra is a polgári *vici*sok alkották túlnyomó többségben Északkelet-Pannonia településhálózatát, nagybirtokrendszer nem alakult ki. A 3. század végére a földbe mélyített struktúrákat szinte teljesen felváltották a felszíni cölöpszerkezetes, illetve kőépületek.³³

Megfigyelhető, hogy néhány nagyobb település kivételével a Severus-kor után a *vici*sok növekedése megállt, a kiterjedésük akár kisebb is volt, mint korábban, így felmerül a kérdés, hogy lakosságszám-csökkenésről van-e szó, vagy csak a településszerkezet, esetleg funkció változott meg. A magyarázat valószínűleg abban a jelenségben kereshető, miszerint a Severus-korban jobban elterjedtek a villák, melyek tulajdonképpen átvették a korábbi *vici*sok gazdasági szerepét. Bíró Szilvia kutatása szerint a 3. századi villák többsége egy korábbi *vici*s helyén

²⁷ SIMON 2019, 53–66.

²⁸ BÍRÓ 2017, 117–119.

²⁹ OTTOMÁNYI 2012, 99–109.

³⁰ PÓCZY 1971, 98; SIMON 2019, 53.

³¹ MRÁV 2013, 208–212.

³² SIMON 2019, 24.

³³ OTTOMÁNYI 2014, 105.

vagy amellet létesült, természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden *vicust* villa váltott volna fel.³⁴ Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a 3. században a katonacsászárok uralmának idején egyre sűrűsödtek a barbár betörések Pannoniába, a 260-as évek elején bekövetkező szarmata–kvád támadás következtében nagyszámú *vicus* néptelenedett el.³⁵

A 4. században nagymértékben átalakult a vidéki településszerkezet, a felhagyott *vicusok* helyét a nagybirtokok és erődített villák vették át,³⁶ ezt régészetileg alátámasztja, hogy *vicusokból* nagyon kevés a bizonyíthatóan 4. századi lelet. Természetesen a *vicusok* egyes csoportjai ekkor is továbbéltek (bár néha néhány évtizedes hiátus után), különösen azok, melyek addig is központi szerepet töltöttek be a saját régiójukban³⁷ (pl. Budaörs), ám ez az időszak már nem tartozik dolgozatom témájához, mivel, amint azt később látni fogjuk, az általam vizsgált lelőhelyeken már nem volt megtelepedés.

³⁴ BÍRÓ 2017, 117–119, 209.

³⁵ BÍRÓ 2017, 284–287.

³⁶ pl. KELEMEN 2012.

³⁷ BÍRÓ 2017, 289–291.

IV. Bajót-Péliföldszentkereszt–Komlós I. és Szerűsföldek

IV.1. Földrajzi jellemzők

Bajót-Péliföldszentkereszt az egykori *ripa Pannonica* vonalától és a crumerumi erődtől mintegy 7 kilométerre fekszik, a Komlós I. és Szerűsföldek lelőhelyek a jelenlegi település délkeleti szélén helyezkednek el egymás mellett, egymástól körülbelül 225 méterre északnyugat-délkeleti irányban, egy nagy szántóterületen (7. ábra). A lelőhelyek keleti végén, a völgyben folyik a Szentkút-forrásból eredő patak, mely nem sokkal később az Únyi-patakkal egyesül.

IV.2. A lelőhely kutatástörténete

A másik két lelőhellyel ellentétben Bajót-Péliföldszentkereszt-Komlós I. és Szerűsföldek területén a hatvanas évekből topográfiai kutatást megelőzően is folytattak már régészeti tevékenységet, illetve találtak kincsleletet a 20. század első felében. A patak bal partján, a Komlósnak nevezett részen az I. világháború előtt éremkincset találtak, 3. századi ezüst *denarius*okból és aranypénzekből állt, a záróverete Gordianus-kori. A leletegyüttes Brenner Ferenc régiséggyűjtőhöz került.³⁸ Ugyanezen a területen 1918-ban egy hasas, szűknyakú bronzedényben került napvilágra 114 db *denarius* és 120 db *antoninianus*, a Nerótól Trebianus Gallusig tartó éremanyag alapján a földbekerülés dátuma 251³⁹ vagy – Barkóczi László véleménye szerint⁴⁰ – 252 lehetett, barbár támadásokkal összefüggésben. A Magyar Nemzeti Múzeumba került kincset a két háború között Jónás Elemér közölte le,⁴¹ ma már nem azonosítható vissza a gyűjteményben, Redő Ferenc az FMRU (*Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn*) vonatkozó kötetének összeállításakor csak a korábban publikált listát tudta újra közreadni.⁴² 1941-ben a lelőhely déli határán lévő Kerekdombon Gallus Sándor feltárta egy római kori épület maradványait, azonban az MRT szerzői szerint „Hiányos és ellentmondásokat tartalmazó dokumentációjából nem tudunk következtetni az épület jellegére.”⁴³ A topográfiai terepbejárás során habarcsos kövek, tégladarabok alapján római villatelepülést azonosítottak a lelőhelyen. A kerámiaanyagban előfordultak korongolatlan, kagylóval soványított fazekak, valamint mázas dörzstálak (*mortaria*) töredékei, ezek alapján a település fennállásának idejét a

³⁸ BALOGH 1934, 48.

³⁹ JÓNÁS 1923-1926, 146–147.

⁴⁰ BARKÓCZI 1955-1956, 4–5.

⁴¹ JÓNÁS 1923-1926.

⁴² FMRU 3, 56–61.

⁴³ MRT 5, 49 (2/13).

2. század eleje – 3. század vége közé becsülték. A lelőhelyen a római kori mellett ősz- és Árpád-kori megtelepedés nyomait is meg lehetett figyelni.⁴⁴

Péliföldszentkereszt-Szérűsföldek az MRT alapján megrajzolt lelőhely-kiterjedés szerint Komlós I. lelőhelytől mintegy 200 méterre északnyugatra helyezkedik el, továbbra is a patak mentén. Területén 1925-ben Balogh Albin végzett ásatásokat, mely során réz- és bronzkori leletek mellett egy kora római urnasíros temetőt tárt fel,⁴⁵ ennek leletanyagából az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban egy horpasztott falú pohár és egy behúzott peremű tálka maradt meg.⁴⁶ Innen ismert ezenkívül egy felirat nélküli kőszarkofág is, mely először a primási palota udvarára,⁴⁷ majd a múzeum gyűjteményébe került.⁴⁸ Az MRT-s terepbejáráson a dombháton a felszíni leletanyagot kövek és *tegulák*, illetve kagylós soványítású, kézzel formált fazéktöredékek, piros festésű edények darabjai alkották, a települést kora császárkori telepként határozták meg.⁴⁹

Bajót–Péliföldszentkereszt területéről számos *fibula* került be a Balassa Múzeumba, ezeket egy részét Merczi Mónika már publikálta, ugyanakkor nem mindegyik esetében tisztázott a pontos lelőhely. Hét darab támlap nélküli, egygombos erősprofilú *fibula* és egy kora római csuklós szárnyas *fibula* köthető egyértelműen a Szérűsföldekhez vagy Komlóshoz, a két helyszínt a szerző is egy lelőhelyként kezeli.⁵⁰

IV.3. Előzetes gondolatok

A kutatásom bajót-péliföldszentkereszti ága még csak az adatgyűjtés fázisában van, terepi kutatásra nem került sor. Kizárólag az eddigi ismeretek fényében elképzelhetőnek tartom, hogy a két lelőhely ugyanazon településnek a két fázisát képviseli, a kora császárkorit, illetve a 2–3. századit, hiszen az a település-kiterjedés, melyet ma régészeti módszerekkel megpróbálunk megismerni, gyakorlatilag sohasem volt egyszerre használatban, a települések az évszázadok során változó módon használták ki a rendelkezésre álló területet.⁵¹ Természetesen az elmélet igazolásához terepi kutatásra, akár ásatásra is szükség lesz.

⁴⁴ MRT 5, 48–49 (2/13).

⁴⁵ BALOGH 1934, 48.

⁴⁶ BBM ltsz. 55.1765.1; 55.1767.1.

⁴⁷ BALOGH 1934, 48.

⁴⁸ BBM Kőtár ltsz. 67.10.1.

⁴⁹ MRT 5, 48 (2/12).

⁵⁰ MERCZI 2014, 9–12.; MERCZI 2016, 448.

⁵¹ BÍRÓ 2017, 47–48.

V. Lábatlan–Rábl-völgy és Nyergesújfalu–Rábl-völgy II-III.

V.1. Földrajzi jellemzők

A lelőhelyek az itt eredő és – mintegy 3 km megtétele után – a Dunába torkolló Rábl-patak völgyének nyugati (Lábatlan) és keleti (Nyergesújfalu) lejtőin helyezkednek el, egy mára már erdősült, viszonylag meredek vízmosás választja el a két oldalt egymástól. Lábatlan–Rábl-völgy és Nyergesújfalu–Rábl-völgy II. között légvonalban 200 méter, míg utóbbi és Rábl-völgy III. között mintegy 120 méter távolság van a lelőhely-nyilvántartás poligonjai alapján (8. ábra). Rábl-völgy III. területe ma már az erdős részen fekszik, a fiatal fákból is látható, hogy ezen a részen az MRT készítésekor még lehetett érdemi terepbejárást végezni. A másik két lelőhely nyílt, szántóföldi részen fekszik, megkönnyítve ezzel a régészeti munkát. A lábatlani oldal meredeken, míg a nyergesi lankásabban lejt a patak irányába.

V.2. A lelőhely kutatástörténete

A Lábatlan és Nyergesújfalu határán folyó Rábl-patak völgyének mindkét oldalán római kori települést (a nyergesi oldalon villatelepülést) azonosítottak a Magyarország Régészeti Topográfiája sorozat ötödik kötetének összeállításakor végzett terepbejárás során. A leírás szerint ezt megelőzően, 1965-ben mélyszántáskor egy 1–2. századi, két női alakot bennszülött viseletben ábrázoló sírkő felső része került a felszínre, mely azóta is az esztergomi MNM Balassa Bálint Múzeumának kőtárában található.⁵²

Az MRT-s terepbejáráskor a lábatlani domboldalon a római település lakóépületek törmelékes foltjai mellett változatos kerámiaanyag formájában jelentkeztek: kagylóval soványított, kézzel formált fazekak, sárga és piros festésű tálak, fogaskarcolt díszű, vörös sávfestéses korsók darabjai, valamint *terra sigillata* töredékek voltak megfigyelhetőek. A lelőhelyen a római kor mellett képviseltette magát az őskor (vonat- és bütökdíszes kultúrák), az avar és az Árpád-kor is.⁵³

A nyergesújfalui, alacsonyabb oldalon a felszínen látható habarcsos kövek, tégladarabok alapján határozták meg a római villatelepülést, a kerámiaanyag a lábatlani oldalhoz hasonló volt: kagylóval soványított, korongolatlan fazekak, barna és piros festésű edények, különböző szürke edények és dörzstál töredékei. Ezen a részen is őskor- és Árpád-kori leletanyagot lehetett megfigyelni.⁵⁴ Az egyező jellegű kerámiaanyag tükrében, illetve az egymáshoz való közelséget

⁵² BBM Kőtár ltsz. 67.3.1.

⁵³ MRT 5, 247 (10/15).

⁵⁴ MRT 5, 272–274 (15/21–22).

figyelembe véve a Nyergesújfalu–Rábl-völgy II. és III. lelőhelyek elkülönítését a római kor tekintetében feleslegesnek tartom.

A Topográfia készítése óta a lelőhelyeken érdemi régészeti kutatás nem folyt, az akkor felgyűjtött kerámiaanyag későkelta és római kézzel formált darabjait Horváth Friderika publikálta,⁵⁵ a múzeumba bekerült *fibulákat* pedig Merczi Mónika dolgozta fel.⁵⁶

V.3. Légitrégészeti kutatás

A légitrégészeti kutatások azon elv mentén működnek, miszerint a régészeti jelenségek - legyenek azok felszín felettiak vagy alattiak - megfelelő körülmények esetén jól vizsgálhatóak a magasból. A kutatásomban feltételezett felszín alatti objektumok esetében a légifényképezés eredményességét kedvező irányba befolyásolhatja az elsősorban lágyszárú növényzettel való borítottság. Árkok, gödrök esetében pozitív (dúsabb, magasabb növényzet), míg falak, épített struktúrák meglétekor negatív (alacsonyabb, gyéresebb vegetáció) növényjel, anomália jelentkezhet.⁵⁷

Kutatásom során egyelőre elsősorban az ingyenesen elérhető archív és műholdas légifelvételeket, térképeket vizsgáltam át. Sem a <https://www.fentrol.hu/hu/> weboldal többségében 20. századi, sem a Google Earth Pro alkalmazás recentebb felvételei között nem akadtam olyanra, melyen a Rábl-völgyben felszín feletti, vagy növényjel formájában felszín alatti régészeti korú struktúrát lehetett volna megfigyelni. Az Arcanum Digitális Tudástáron keresztül elérhető Mapire adatbázis térképei megerősítették, hogy a területet már a 19. században is szántókra felparcellázva, mezőgazdasági céllal hasznosították,⁵⁸ ez nyilvánvalóan a régészeti jelenségek folyamatos pusztulását eredményezi a mai napig. Mivel a Rábl-völgyben a lelőhelyek kutatását csak a 2024. nyári aratás után kezdtem meg, saját drónfelvételek készítésére a vegetáció egyelőre nem volt alkalmas magasságú, ezt a jövőben tervezem elvégezni.

V.4. Terepbejárás

2024 decemberében egy kisebb terepbejárást tartottunk PPKE-s hallgatótársak segítségével, hogy felmérjem, jelenleg milyen állapotban van a lelőhely (9–10. ábra), illetve támpontokat kerestem a geofizikai mérések területének kijelöléséhez. A helyszínen talált felszíni leletek jellege a Rábl-patak mindkét partján megegyezett az MRT-ben leírtakkal: kiszántott kövek,

⁵⁵ HORVÁTH 1998, Abb.1.

⁵⁶ MERCZI 2011, 24.

⁵⁷ MIKLÓS 2011, 40–50.

⁵⁸ <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2060675.969838717%2C6061532.374689508%2C2067120.5667860107%2C6063830.262852332> Hozzáférés: 2024.09.25.

tégladarabok, római tetőcserép (*imbrex* és *tegula*) töredékei, a kerámiaanyagban pedig zömmel 2. századi áru jelentkezett (piros és sárga festésű talak, megtört falú korsó oldaltöredékei, nyersszínű hombár pereme stb.). A terepbejárás során az egyes leletek helyét típusok szerint rögzítettük mobiltelefonos GPS alkalmazásba, ezt importáltam később a térinformatikai programba.

Az MRT alapján meghatározott lelőhely-poligonhoz képest a lábatlani domboldal magasan fekvő részén gyakorlatilag nem volt megfigyelhető felszíni leletanyag, ellentétben a lejtő alsó részével (*11. ábra*), ebben persze az erózió és a gravitáció szerepe sem elhanyagolható.⁵⁹ Ugyanakkor az északkelet-pannoniai *vicus*ok esetében alapvetően is jellemző, hogy az épületek a völgyben, a patakhoz közel helyezkednek el.⁶⁰ A különböző lelettípusok szóródásában egyelőre nem voltak felfedezhető szabályosságok, ezek megállapításához mindenképp legalább még egy, nagyobb volumenű terepbejárásra is szükség lesz.

V.5. Magnetométeres felmérés

Mivel a légifotók alapján nem lehetett régészeti korú objektumot lokalizálni a helyszínen a terepbejárás során megfigyelt felszíni leletanyag, illetve a fentemlített patakhoz közeli települések elve mentén jelöltem ki az első magnetométerrel felmérendő területeket (*12. ábra*). A kutatást a terepbejárás után néhány héttel, egymástól vízszintesen 75 cm-re rögzített szondapárú gradiens méréssel végeztük, valamint a napi mágnesestér-ingadozás mérésére egy bázisszondát helyeztünk el. A kijelölt 50×50 m-es területeket a szondák távolsága által meghatározott 1.5 m-es sorközönként jártuk végig.

Az 1. számú, a lábatlani lejtő aljában fekvő terület a közepén kirajzolódó anomáliák alapján valószínűleg egy kisebb (kb. 8×8 m) és egy nagyobb (kb. 15×30 m) négyzetes alaprajzú épület felszín alatti maradványainak nyomait mutatják (*13. ábra*). Az épületek jellegét, alaprajzát talajradarral lehet majd pontosabban megállapítani, kiváltképp amennyiben kőalapozással rendelkeztek.

A 2. számú, a nyergesújfalui domboldalban húzódó területen a mágneses anomáliák egy nagyméretű, körülbelül 20×30 méteres téglalap alakú építményt rajzolnak ki (*14. ábra*), mely elképzelhető, hogy karámként funkcionálhatott. Az építőanyag csupán a magnetométeres eredményekből nem megállapítható, a műszer ugyanis nem csak a kőstruktúrák, de akár a boronaszervezetes építményeknek ásott alapozás miatti talajbolygatást is képes kimutatni.⁶¹ A másik területhez hasonlóan itt is majd a talajradaros eredményektől lehet érdemben

⁵⁹ JANKOVICH 1993, 19–29.

⁶⁰ OTTOMÁNYI 2014, 102.

⁶¹ CONYERS 2018, 25–32.

interpretálható eredményeket várni, illetve a magnetométeres kutatást is mindenképpen ki fogom terjeszteni a lelőhelyek további részeire (15. ábra).

V.6. A Rábl-völgy leletanyaga

Jelen dolgozatnak nem célja a lelőhelyekről általunk felgyűjtött, vagy korábban a múzeumba került leletanyag részletes feldolgozása, azonban érdemes röviden bemutatni a tárgyakat, hiszen a kutatás roncsolásmentes jellege folytán ezek fontos támpontot nyújtanak a lelőhelyek datálásához.

A lelőhelyről gyűjtött kerámiaanyag jelentős részét teszik ki a sárga, vörös és barna festésű darabok, az 1. század végén megjelenő típus készítése kelta hagyományokon alapul, a 2–3. században a leggyakoribb. A darabok párhuzamait megtalálhatjuk például az esztergomi Várhegy leletei között, illetve a Rábl-völgytől mindössze 9 km-re, Tokodon is működött sárga és vörös festésű edényeket készítő fazekasműhely.⁶² Tekintve, hogy szinte minden kora császárkori település anyagában megjelenik (pl. Almásfüzitő,⁶³ Budaörs),⁶⁴ nem meglepő a szürke, agyagmázás pannoniai bevonatos áru⁶⁵ jelenléte egy tál peremtöredékének formájában, melyen díszítés nem látható. Találtunk egy apró *terra sigillata* darabot is, mely a 2. századra keltezhető, de mérete folytán a műhely nem határozható meg. (16–17. ábra).

Ami a lelőhely kőanyagát illeti, a területen nagy mennyiségben előforduló, minden bizonnyal az épületek alapozását és akár falait is alkotó terméskövek üledékes mészkőként azonosíthatóak. A kövek származási helye nem lokalizált, de a lelőhelytől délnyugatra, annak közvetlen közelében a Nagy-Bersek-hegyen, illetve három kilométerre a Kecske-kövön is bányászható a jól megmunkálható, időtálló mészkő, a Gerecse területén bizonyított a római kori kőkitermelés. A Rábl-völgy kiszántott kövei között nagy arányban van jelen a vörös mészkő, amelyet vélhetőleg a reprezentatívabb terek kialakításánál használtak. A kőzetet a Gerecsében szintén a római kortól bányászták, a két legismertebb bányahelye Süttő és Tardos,⁶⁶ előbbi a Rábl-völgy 6, utóbbi 10 km-es körzetébe esik.

⁶² KELEMEN–MERCZI 2019, 116.; Kat. 31–131.

⁶³ HORVÁTH 2003, 213–214.

⁶⁴ OTTOMÁNYI 2012, 212–220.

⁶⁵ KELEMEN–MERCZI 2019, 131–132.

⁶⁶ VAJDA 2013, 52–58.

VI. Nyergesújfalu–Gunyhóalji-dűlő

VI.1. Földrajzi jellemzők

Nyergesújfalu közigazgatási határának egy „nyúlványa” hosszan húzódik dél felé, Gunyhóalji-dűlő lelőhely az egykori *ripa Pannonica* vonalától mintegy 8 km-re fekszik az Alacsony-Gerecse egyik észak-déli irányú völgyének lejtőjén, közvetlenül a Bajóti-patak mellett. A ma időszakos patak néhány kilométerre nyugatra, Pusztamarót közelében ered, és Nyergesújfalunál a Dunába torkollik. A Gunyhóalji-dűlő az előző lelőhelyekhez hasonlóan régóta mezőgazdasági művelés alatt áll,⁶⁷ A szántóföldet csak a terület keleti oldalán, a patak mentén váltja fel egy keskeny ártéri erdősáv (18. ábra). A kelet-nyugati irányú lejtőt két kisebb „dombra” osztja körülbelül a kétharmadánál egy bemélyedés, mely egy egykori vízfolyás nyomát őrizheti, csapadékos időszakban, olvadáskor állni-csordogálni szokott benne a víz (19. ábra). A patak jobb partján magasodik a Domonkos-hegy, melyet kisebb részben legelőként hasznosítanak, nagyobb részben erdő borítja, s jelenleg nem kutatható, ám ismert, hogy a Gunyhóalji-dűlőn elhelyezkedő római kori település itt is folytatódott. Az MRT-s terepbejáráskor a lelőhely területét úgy határozták meg, hogy annak délnyugati része a völgyben futó 1125-ös mellékút bal oldalára is kiterjed, amely szintén szántó.⁶⁸

VI.2. A lelőhely kutatástörténete

Nyergesújfalu–Gunyhóalji-dűlő az MRT könyvsorozat vonatkozó kötetének összeállításakor került először dokumentálásra 1960 körül, mint régészeti lelőhely. Az akkori terepbejárás során a felszínen megfigyelt kerámiaanyag, illetve a terméskő és *tegula* mennyisége alapján legalább 2-3 római kori kőépületet feltételeztek, és a pannoniai településkutatás korabeli álláspontjának megfelelően villaként határozták meg a lelőhelyet. A leírás szerint az összegyűjtött kerámiatöredékek⁶⁹ között található volt fésűs díszű és szürke kézzel formált kerámia, festett sávós kerámia, 2. századi *terra sigillata*, zöld- és barnamázás füles korsó, valamint *mortaria* töredékek. A lelőhely római korszakát ennek tükrében a 2–4. század közé datálták, ezenkívül későbronzkori és Árpád-kori megtelepedés nyomait sikerült megfigyelni a helyszínen.⁷⁰ Az összegyűjtött kerámiaanyag egy hányadát Horváth Friderika dolgozta fel későkelta és római kézzel formált kerámiákkal foglalkozó tanulmányában.⁷¹ A területen a fent vázolt terepbejárás

⁶⁷ <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2060366.0328779856%2C6053506.892072819%2C2073255.2267725735%2C6058217.323940894> Hozzáférés: 2024.09.23.

⁶⁸ MRT 5, 265.

⁶⁹ BBM ltsz. 70.112.4–16.; 70.308.6–15.

⁷⁰ MRT 5, 268 (15/10).

⁷¹ HORVÁTH 1998, Abb.1.

óta nem folytattak érdemi kutatást, ugyanakkor a Bajóti-patak jobb partján 1991-ben végzett földmunkák során római kőfalak maradványai kerültek napvilágra, tehát az egykori település alighanem a Domonkos-hegy nyugati-délnyugati lejtőjére is kiterjedt. Az ekkor összegyűjtött érméket Redő Ferenc közölte.⁷² A helyszín (mely közigazgatásilag már Bajóthoz tartozik) azóta fel-felbukkan a szakirodalomban Bajót–Domonkoshegy néven, többnyire a megyei múzeumba bekerülő fémleletek kapcsán, a dolgozatban egyben kezelem a Gunyhóalji-dűlővel. A lelőhely nagyjából nyílt terepen való fekvése, illetve a műút közelsége miatt sajnos állandóan ki van téve az illegális fémkeresőzés veszélyének. Bár magántulajdonban van, Prohászka Péter a tulajdonos engedélyével publikálhatta azt a gladiátor-ábrázolásos, felirattal ellátott *fibulát*, melynek lelőhelyeként a szóbeli beszámoló alapján a régész a Gunyhóalji-dűlőt azonosította.⁷³ Szerencsére egyes, múzeumbart fémkeresősök által (úgy mint Sándor Lajos, Tóth Szilárd) számos tárgy eljutott az MNM Balassa Bálint Múzeumának gyűjteményébe. A múzeum gyűjtőterületéről származó római kori *fibulákat* a többi lelőhelyhez hasonlóan Merczi Mónika dolgozza fel.⁷⁴

VI.3. Légitérészeti kutatás

A fentemlített <https://www.fentrol.hu/hu/> weboldalon összegyűjtött légifotók közül, melyek Nyergesújfalu–Domonkos-földek és Gunyhóalji-dűlő területéről készültek, egy 1984. áprilisit érdemes kiemelni (20. ábra). A kutatott terület északi részén, bár épületnyomok nem láthatóak, mintegy 150 méteres szakaszon megfigyelhető egy egykori út nyoma. A Mapire adatbázis kartográfiai dokumentumai közül az 1887-es kataszteri térképen,⁷⁵ a második katonai felmérés,⁷⁶ illetve az 1941-es katonai felmérés⁷⁷ térképein egyaránt legelő vagy szántó hasznosítással szerepel a terület, azonban egyikén sem vezet út azon a szakaszon. Feltételezhető tehát, hogy az utat ebben az időszakban már nem ismerték vagy használták, így régészeti korú jelenségről lehet szó, természetesen még így sem tartozik feltétlenül a római kori településhez. A Google Earth Pro alkalmazás egy 2014. áprilisi légifeltételén szintén megfigyelhető a zöld vegetációban világosabb színnel húzódó útszakasz (21. ábra).

⁷² FMRU 3, 51–56.

⁷³ PROHÁSZKA 2000, 133–134.

⁷⁴ MERCZI 2011, 8–20.; MERCZI 2014, 12–14.; MERCZI 2016, 448.

⁷⁵ <https://maps.arcnum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2063557.8940690628%2C6054802.738567962%2C2070002.4910163565%2C6057100.626730786> Hozzáférés: 2024.09.25.

⁷⁶ <https://maps.arcnum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2061586.9191868065%2C6053615.825185242%2C2074476.1130813945%2C6058211.601510889> Hozzáférés: 2024.09.25.

⁷⁷ <https://maps.arcnum.com/hu/map/hungary1941/?layers=29&bbox=2060537.0837502142%2C6053309.812831251%2C2073426.2776448021%2C6058020.244699325> Hozzáférés: 2024.09.25.

A Gunyhóalji-dűlő drónfelvételeinek elkészítését két repülési napon végeztük el, 2023 márciusában és júliusában,⁷⁸ két különböző vegetációs fázisban (kb. 20 cm-s sarjadó vetés, illetve aratás előtti magasan álló gabona). A márciusi fényképeken növényjelek kirajzolódásához még túlságosan alacsony volt a gabona, viszont a felvételekből sikerült egy ortomozaiakat és egy domborzatmodellt készíteni a területről (22–23. *ábra*). A júliusban rögzített felvételek közül néhány georeferálható volt, s mivel ekkor már a talajradaros méréseknek köszönhetően ismert volt több egykori épület helye a felszín alatt, nyilvánvaló lett, hogy a lelőhelyen a régészeti objektumok nem mutatkoznak a felszín felett növényi anomáliaként. Bár számos lelőhely esete igazolja, hogy sokszor le lehet repülni ugyanazt a területet sikertelenül, míg végre eredményes lesz a kutatás,⁷⁹ a Gunyhóalji-dűlőn valószínűbb magyarázatnak tartom, hogy az épületalapozások mélysége (átlagosan min. -80 cm), illetve azok mezőgazdasági tevékenység általi roncsoltságának következménye, hogy a növényzet fejlődését nem befolyásolják látható mértékben.

VI.4. Magnetométeres és talajradaros felmérés

A légifotók elemzése és egy kisebb terepbejárás alapján 2023 januárja és júliusa között több alkalommal mértünk fel területeket a lelőhelyeken magnetométerrel, többnyire 50×50 m-s négyzetekben (a teljes terület mintegy 40 ha), a kapott kétdimenziós képeken az összes vizsgált területen jelentkeztek anomáliák (24–25. *ábra*). A feltételezett útnyom megjelent a magnetométeres képen – természetesen ez továbbra sem igazolja annak régészeti korát –, a jövőben mindenképp érdemes lenne talajradarral is megvizsgálni, mivel erre egyelőre nem került sor.

A fent említett vizenyős bemélyedés két oldalán is erőteljes anomáliák láthatóak a felmérés szerint, így itt kezdtük meg a talajradaros vizsgálatokat (2023. március-október), melyek eredményeképpen ismertté vált előttünk hat, kő- vagy kőalapozású épület maradványa a felszín alatt (26–27. *ábra*).

VI.4.1. Az I. épület

A 6. magnetométeres területtel átfedésben felmértünk egy 50×50 m-es négyzetet 450 MHz-s antennával, 40 cm-es sorközzel. A felszín alatt -80 és -110 cm között egy nagy kiterjedésű, összetett kőépület maradványai látszódtak (28–29. *ábra*), melyet érdemes volt pontosabban megvizsgálni, ezért később egy, már célzottan az épület területét érintő 30×30 m-es szelvényben

⁷⁸ A drónozásban nyújtott segítségért köszönet Györffy-Villám Zsombornak és Szabó Tibornak.

⁷⁹ SZABÓ 2018, 83.

megismételtük a mérést, ezúttal a pontosabb képet adó 160 MHz-s antenna használatával, 50 cm-es profilszélességgel. Az épület egy 18.3×16.1 m-es téglalapból és egy csatlakozó apszisból áll, alapterülete körülbelül 310 m², ezzel a település eddig ismert legnagyobb struktúrája. Tájolása enyhén északnyugat-délkeleti, a falak vastagsága 65-72 cm közötti, a belső osztófalak ennél valamivel keskenyebbek valószínűleg az egész struktúrának már csak az alapozása található meg a felszín alatt. Hat helyiségre és a félköríves apszisra oszlik, keresztben megközelítőleg felezi egy belső fal, illetve hosszában két másik osztja három részre, nem egyenlő arányban, a két szélső helyiségsor szélesebb, mint a középső. A helyiségek közepén oszlop- vagy pilléralapozások nyomai figyelhetők meg, a radarképen az apszist kitöltő sötét folt valamiféle padlóburkolatra utalhat.

Az elrendezés a Pannoniában gyakori középfolyosós lakóháztípust mutatja, mely az 1–2. század fordulójától a 4. század végéig jellemző, Aquincum környékén a Hadrianus-kortól, de inkább a markomann háborúk után jelenik meg⁸⁰ (pl. Csúcshegy,⁸¹ Pomáz–Lugi-dűlő).⁸² A középfolyosós házak főként villatulajdonosok lakóházaként terjedtek el a kutatásban, villagazdaságok esetén a *vilicus* (intéző) vagy a munkások szállásaként is szolgálhatott, de *vicus*okban is épülhetnek, akár középület funkcióval. Az I. épületnek így sok párhuzamát lehet találni, például az Alsóhetény-Kapospula–Süllyedtvár XIX. épülete,⁸³ a budakalász-dolina-völgyi villa főépülete (bár megjegyzendő, hogy itt a bejárat oldal teljes szélességét elfoglaló *porticus* miatt tulajdonképpen oldalfolyosós elrendezésről van szó).⁸⁴ A 2. században épült táci ún. *capitoliumi villa* folyosójának végét szögletes *exedra* zárja le, kiemelendő közös vonása az I. épülettel, miszerint a középfolyosó tengelyének mentén rövidebb, mint az arra merőleges tengely mentén, ezzel eltér az inkább hosszúka alakú épületektől a kategóriában.⁸⁵ Munkahipotézisként megállapítható, hogy az I. épület valószínűleg lakóház lehetett, esetlegesen gazdasági funkciókkal kombinálva.

VI.4.2. A II. épület

Az I. épület mérési szelvényének északkeleti sarkában egy másik épület falrészletei is megmutatkoztak, a területet felmérve egy kisebb, közel négyzet alaprajzú (kb. 10×9.5 m-es) épület rajzolódott ki -55 – -80 cm mélységben (30. ábra). A II. épület az I-től mindössze hét méterre északkeletre helyezkedik el, a falaik párhuzamosak egymással (tájolásuk egyező),

⁸⁰ OTTOMÁNYI 2012, 23.

⁸¹ PÓCZY 1971, 19. kép

⁸² B. THOMAS 1964, 251–252.

⁸³ SZABÓ 2020, 4. kép

⁸⁴ NAGY 1948, 111.

⁸⁵ HAJNÓCZY 1975, 38–39.

funkció és/vagy tulajdonos szerint akár össze is tartozhattak. A mintegy 95 m²-es épület háromosztatú, körülbelül a felénél déli és északi helyiségre osztja egy fal, utóbbit pedig egy további fal választja ketté. A falak vastagsága 40-55 cm közötti, keskenyebb, mint a település nagyobb épületeinek esetében. A belső terekben az előző épülethez hasonlóan oszlop- vagy pilléralapozások lehetnek. Analógiaként a nem messze lévő vértesszőlősi villa II.,⁸⁶ illetve a ma szlovák területen fekvő čunovói *villa rustica* 11/AII-es⁸⁷ épületét lehet megemlíteni. A Gunyhóalji-dűlő II. épületének funkciója egyelőre nem megállapítható.

VI.4.3. A III. épület

A 4. magnetométeres terület keleti szélének közepén mutatkozó anomáliát megvizsgálva -80 – -120 cm közötti mélységben északkelet-délnyugati tájolású épület rajzolódott ki (31. ábra). Az épület három fő részre osztható, a legészakabbi és egyben legnagyobb kettő vagy három helyiségből áll, a délnyugati vége teljes szélességben apszisban zárul, melyben a radarkép alapján valamilyen padlóburkolatot feltételezhetünk. E helyiség déli oldalához csatlakozik egy oldalfolyosó-szerű keskeny helyiség. A harmadik rész értelmezése kizárólag roncsolásmentes módszerekkel nehézkes, nem egyértelmű, hogy a folyosó délkeleti oldalából merőlegesen elinduló, majd derékszögben északkelet felé forduló falszakasz egy nyitott rész kerített le, vagy visszacsatlakozott az épület keleti sarkához, csak ez a rész azóta elpusztult. Az épület alapterülete, attól függően, hogy számításba vesszük-e a potenciálisan nyitott részt, 266-348 m², a falak vastagsága körülbelül 54-60 cm közötti.

Pannonia területén több, hasonló kialakítású épületet ismer a kutatás, úgymint Újrónafő–Újtörés IV 2.; Vértesszőlő–Kender-földek 2.,⁸⁸ illetve Mosonszentpéter–Kecske-földek I. épülete.⁸⁹ Ezeket a publikáló régészek mind villagazdaságok különálló fürdőépületeként értelmezik, bár csak a mosonszentpéteri épület esetében igazolták a feltételezést ásatással is. Több másik, alaprajzban nem teljesen egyező, de apszissal rendelkező épület kutatása igazolja a hasonló jellegű épületek fürdő funkcióját,⁹⁰ ezért lehetségesnek gondolom a Gunyhóalji-dűlő III. épületének potenciális fürdőépületként való értelmezését.

VI.4.4. A IV. és VI. épület

A II. épülettől észak felé egymás után elhelyezkedő IV. és VI. épület van a legrosszabb állapotban az eddig ismertek közül, pontos alaprajz, és persze a funkció sem határozható meg

⁸⁶ CSIKÓ 2013, 6. kép

⁸⁷ SCHMIDTOVÁ ET AL. 2015, 269.

⁸⁸ SZABÓ 2020, 218.

⁸⁹ PUSZTAI 2001, 22.; 2. kép

⁹⁰ LANG 2021, 48–53.; SZABÓ 2020, 217.; B. THOMAS 1964, 23–25, 47.

esetükben (32–33. *ábra*). Mindkét épület maradványai -80 és -125 cm között jelentkeztek, tájolásuk egyezik a többi épületéhez a lelőhelyen, és bár a konkrét felosztás nem megállapítható, ezek is biztosan többhelyiségűek voltak.

VI.4.5. Az V. épület

Az 5. magnetométeres területtel átfedésben, annak északnyugati sarkában jelentkező mágneses anomáliát egy 20×30 m-es radarozási szelvény részeként kutattuk meg, a lemerített terület teljes szélességét elfoglalva, egy, a III. épülettel megegyező, északkelet-délnyugati tájolású épület kő alapozását találtuk meg (34. *ábra*). Az építmény 1:2 arányú (15.5×8 m-es) téglalap alakú, alapterülete mintegy 125 m², a falvastagság 45-85 cm között változik. Délnyugati végéhez valószínűleg nagyobb mennyiségű omladék került a pusztulása során, és ez okozza az erős radarjelet az épület szélénél, és nem egy csatlakozó helyiségről vagy apszisról van szó.

Az egyszerű kialakítású, 1:2 oldalarányú, sokszor egyharmados belső osztású téglalap formájú épületek nagy népszerűségnek örvendtek a római korban - különösen Hadrianus és Antoninus Pius császár uralkodása⁹¹ alatt -, a legtöbb településen megtalálhatóak voltak Pannoniában (például: Rajka, Puszták-dűlője 1.; Cserdi, Horgas-dűlő 7.).⁹² Funkciójukra méretükből, illetve kivitelezésükből lehet következtetni, a nagyobb, belső osztással és fűtéssel rendelkező épületek bizonyára a lakhatást szolgálták. A kisebb, szerény kialakításúakat inkább gazdasági célra használhatták,⁹³ hosszúkás osztatlan építmények - mint amilyen a jelen épület is -, esetén felmerül az állattartás, mint funkció lehetősége (istálló, ól stb.).⁹⁴

VI.4.6. Lehetséges felszíni boronaszerkezetes vagy veremházak

A 7. és 8. magnetométeres szelvények területén kifejezetten sűrűn helyezkedtek el a magnetométer által jelzett anomáliák, azonban amikor talajradarral felmértük a területet, nem mutatott semmiféle épített struktúrát a helyszínen talált nagyobb mennyiségű *tegula* és *imbrex* ellenére (35–36. *ábra*). Felmerült a lehetősége, hogy ezen a területen olyan épületek álltak, melyeknek felmenő fala fából vagy vályogból épült, de római típusú tetőcseréppel látták el őket, tehát veremházakról vagy felszíni boronaszerkezetes épületekről lehet szó, melyek nyomait a magnetométerrel ellentétben a talajradar nem tudja kimutatni.⁹⁵ Emellett szól, hogy számos római kori vidéki településen a lakóházak, illetve a gazdasági funkciójú, egyszerűbb kialakítású épületek a település elkülönülő részein fekszenek, valamint tipikus az is, hogy a vízigényes

⁹¹ OTTOMÁNYI 2014, 104.

⁹² SZABÓ 2020, 2. kép

⁹³ OTTOMÁNYI 2012, 40–47.

⁹⁴ BÍRÓ 1974, 25–30.

⁹⁵ A problémával kapcsolatos meglátásaiért köszönet Szabó Máténak.

és/vagy tűzveszélyes tevékenységek műhelyei közel fekszenek a vízforráshoz,⁹⁶ esetünkben a kutatott terület széle kevesebb, mint 50 méterre van a pataktól. Előfordulhat az is, hogy az itt elhelyezkedő épületek egy része a kőépületekhez hasonlóan lakóház volt, de a település kevésbé vagyonos rétege birtokolta őket. Kijelenthető, hogy ez a probléma is azon kérdések közé tartozik a kutatásban, melyet csak feltárással tudunk majd biztosan megválaszolni.

VI.5. Településszerkezet

A Gunyhóalji-dűlő kutatása egy még befejezetlen projekt, messzemenő következtetéseket tehát nem lehet és nem is szabad levonni az itt elterülő római kori település szerkezetére vonatkozóan, de az elért eredményeket érdemes összefoglalni. Eddig körülbelül egy 8-10 hektáros területen bizonyítható a megtelepedés, mely a patak mindkét oldalára kiterjedt, ugyanakkor ahogy azt már említettem, az egyes településrészek nem feltétlenül voltak mind használatban egyidőben, illetve a települések feltételezett mérete mindig nagyban függ a kutatottság mértékétől. Kijelenthető viszont, hogy az MRT alapján meghúzott lelőhely-poligon mindenképp korrekcióra szorul, mivel a szinte patakparti épületek jelenleg kívül esnek a nyilvántartott lelőhelyen, illetve a Domonkos-hegy lába sincsen belefoglalva (37. ábra).

A megtalált hat, változatos alaprajzú és méretű kő(alapozású) épület létét rendezett tájolása alapján következtethetünk valamiféle utca meglétére a településen, amihez igazodtak a telkek, ugyanakkor az épületek egymáshoz viszonyított távolságában egyelőre nem figyelhető meg szabályosság, amiből lehetne következtetni az egyes telkek nagyságára a településen belül. A kőépületeken kívül a település déli részén több földbe mélyített objektumra vagy boronaszervezetes épületre (lakóház, műhely) is lehet számítani. A felszíni leletanyag szóródása, és eddigi ismereteink alapján további épületek a patakmenti sávban várhatóak, de nem zárható ki, hogy a település a jelenleg ismertnél⁹⁷ szélesebb volt. A feltételezett településkép hasonló lehetett az Ottományi Katalin által ismertetett, a patak mentén hosszan húzódó, 200-250 m széles *vicus*okéhoz, mint például Páty–Malom-dűlő, Biatorbágy–Kukorica-dűlő vagy Budaörs–Kamaraerdei-dűlő.⁹⁸

Egyetértek a szemléletmóddal, miszerint kizárólag roncsolásmentes régészeti módszerek alkalmazásával problémás a különböző településformák elkülönítése,⁹⁹ ugyanakkor érdemesnek tartom megvizsgálni, a Gunyhóalji-dűlő esetében mely jellegzetességek utalnak

⁹⁶ BÍRÓ 2017, 69–76.

⁹⁷ A település jelenleg ismert nyugati széle a pataktól mintegy 165 m-re húzódik, nem számolva bele a Domonkos-hegyi településrészt.

⁹⁸ OTTOMÁNYI 2014, 102.

⁹⁹ SZABÓ 2017, 12.

egy egykori villára, és melyek *vicus*ra. Az elkülönítést nehezíti a két vidéki településforma szoros kapcsolata, mely abban is megmutatkozik, hogy a megjelenő kőépületek típusai szinte azonosak villák és civil *vicus*ok esetében.¹⁰⁰ Az I. épület interpretálható egy villagazdaság főépületeként, ugyanakkor az épülettípus *vicus*okban is előfordulhat, így a helyzet nem egyértelmű. Biztosabb érvet nyújt a lehetséges fürdőként értelmezett III. épület, ugyanis elkülönített fürdőépületeket inkább a villákban találunk, csak kisvárosias *vicus*okban tártak fel ilyet,¹⁰¹ ennek lehetősége pedig a Gunyhóalji-dűlőn elég valószínűtlen. Egyelőre hiányzik azonban az elsősorban villák ismérveként kezelt, de Pannoniában viszonylag ritka kerítőfal vagy más belső elválasztó struktúra,¹⁰² persze nem kizárható, hogy ez fából készült, és a nyomait nem érzékeltük a geofizikai műszerekkel. A *vicus* mellett szól a tény, hogy a térségben inkább ez a településforma volt jellemző,¹⁰³ illetve a település legkorábbi ismert fázisában nagyon valószínűtlen a villagazdaság lehetősége. A lelőhely stratigráfiáját ásatás híján nem ismerjük, de a felszíni leletanyag alapján mintegy három évszázadon keresztül fennállhatott, ezalatt az idő alatt a roncsolásmentes eszközökkel nem látható változások mehettek végbe a település jellegében. Pannonia provinciában számos példa akad (úgy mint Csúcshegy-Harsánylejtő),¹⁰⁴ amikor egy korábbi *vicus* helyén vagy közvetlen közelében a 3. században villagazdaság létesült, átvéve annak funkcióját. Természetesen ez az elmélet a Gunyhóalji-dűlő esetében egyelőre se nem bizonyítható, se nem cáfolható. Azt, hogy a korai feltételezésnek megfelelően villa, vagy egy kőépületekkel is rendelkező *vicus* volt itt a római korban, jelenleg nem lehet biztosan eldönteni, ehhez mindenképpen több kutatásra, mérésre van szükség, hosszútávon pedig feltárás végzése lenne az ideális.

VI.6. Terepbejárás és a Gunyhóalji-dűlő leletanyaga

A főmennyiség kivételével a leleteket a felszínről gyűjtöttük, többségében a 2023. márciusi terepbejáráskor, mely során 10.6 hektárt vizsgáltunk át a szántóföld délkeleti felén. A bejárt területen nagyjából egyenletes az építőkövek eloszlása, csupán a déli rész felé ritkul (38–39. ábra). Ezzel szemben kerámia láthatóan sűrűbben fordul elő azon a területen, ahol a talajradaros mérésekkel épületmaradványokra bukkantunk, az I. épülettől délre jelentősen csökken a számuk, majd újra koncentrálódik azon a részen, ahol *tegula* és *imbrex* is több akad (40. ábra).

¹⁰⁰ BÍRÓ 2017, 198.

¹⁰¹ BÍRÓ 2017, 298.

¹⁰² FIRNIGL 2012, 17.

¹⁰³ BÍRÓ 2017, 196. Tab. 13.

¹⁰⁴ LÁNG 2009, 78–84.

VI.6.1.Kerámia

Az általunk felgyűjtött anyag és a Balassa Bálint Múzeum gyűjteményében levő, hatvanas évekbeli terepbejárás eredményeként bekerült kerámiaanyag gyakorlatilag egyezett a típusokat tekintve. Ismert néhány *terra sigillata* töredék a lelőhelyről, ezek közül kettő reliefszerű (41–42. ábra).¹⁰⁵ A már a múzeumi gyűjtemény részét képező, nagyobb töredék egy Drag. 37-es tál perem- és oldaltöredéke,¹⁰⁶ mely Westerndorfban készült a kora Severus-korban (2. sz. vége – 3. sz. első fele). Ábrázolásának párhuzamát szintén westerndorfi darabról ismerjük Cibalae-ból.¹⁰⁷ Pannoniában a westerndorfi áru nem gyakori, nagyobb arányban inkább csak a határvidékeken lelhető fel, körülbelül a 190–230 közötti időszakban.

A másik, újonnan gyűjtött reliefszerű darab szintén egy Drag. 37-es tál oldaltöredéke, melyet a közép-galliai Lezoux-ban készítettek a 2. században. Mind a lezoux-i áru,¹⁰⁸ mind az ábrázolt reliefszerű minta széleskörben elterjedt a 2. századi Pannoniában, párhuzamait ismerjük például a közeli Brigetióból¹⁰⁹ és Gorsiumból.¹¹⁰ Lezoux-ban készíthették a 2. században a Gunyhóalj-dűlőn előkerült Drag. 33-as csésze talpgyűrűjének darabját is, mely népszerű forma volt az időszakban, a vidéki településeken is megjelent.¹¹¹ A többi *terra sigillata* darab nem meghatározható oldaltöredék.

A lelőhelyről gyűjtött kerámiaanyag jelentős részét teszik ki a sárga, vörös és barna festésű darabok, köztük galléros és vízszintes peremű tálak, korsók töredékei, akár a festett díszítést kiegészítve hullámvonallal vagy fogaskarcolt dísszel.¹¹² A darabok analógiái a rábl-völgyiekkel egyezők. A további kerámatöredékek között található késő kelta fésűs díszű, grafitos kerámia, kézzel formált, házi kerámia darabok, szürke szemcsés fazék-, valamint nyers- és téglaszínű korsótöredékek. Az anyag döntő többsége a kora és középső császárkorra, különösen a 2–3. századra keltezhető, a legkésőbbi típust a késő 3. vagy kora 4. századi mázas *mortaria* töredékek jelentik, ezt a típust szintén gyártották a tokodi műhelyben (43. ábra).¹¹³

¹⁰⁵ A sigillaták meghatározásában nyújtott segítséget köszönöm Vámos Péternek.

¹⁰⁶ BBM ltsz. 70.308.6

¹⁰⁷ LELEKOVIC 2007, Tabla I/15.

¹⁰⁸ ZSIDI 2009, 63.; GABLER 2023, 24.

¹⁰⁹ HAJDU ET AL. 2016, 143. Kat. 101.

¹¹⁰ GABLER 1972, Kat. 175.

¹¹¹ GABLER–HORVÁTH 1996, Kat. 92–102.

¹¹² BÓNIS 1970, 71.

¹¹³ OTTOMÁNYI 2011, 247.; KELEMEN–MERCZI 2019, 143.

VI.6.2. Fémanyag

A vizsgált lelőhelyek fémanyaga a Balassa Bálint Múzeumban jelenleg egy másik, folyamatban lévő kutatás miatt nem vizsgálható, de a már közölt darabokból, illetve a Tóth Szilárd múzeumbarát fémkeresős rendelkezésünkre bocsátott listájából az általa felgyűjtött tárgyakról egy általános képet alkothatunk. Mivel a fémkeresősnek az elmúlt két évben sikerült bejárnia szinte az egész területet, a fémleletekből kirajzolódó leletszóródás valamennyivel reprezentatívabb, mint az általunk végzett terepbejárásé, és itt is megmutatkozik, hogy a patakhöz közelítve egyre sűrűsödik a fém leletanyag mennyisége (44. ábra). A két fő lelettípuson kívül - *fibula*, érme -, a lelőhelyen többek között előkerültek csatok, egy biztosan római kori vaskulcs, bronz edénytöredékek, kések, egy sarló, illetve gyűrűk is. Kutatási lehetőség híján egyelőre nem megállapítható, ezek közül melyek köthetőek a terület római kori lakosságához.

A Merczi Mónika által közölt fibulák többsége (14 darab) 2–3. századi térd*fibula*,¹¹⁴ illetve ismert két darab 2. századi darab támlap nélküli, egygombos, erősprofilú *fibula*,¹¹⁵ ezt a formát a nem messzi Brigetióban is gyártották.¹¹⁶ Ugyancsak a 2–3. századra keltezte Prohászka Péter azt a gladiátorábrázolásos *fibulát*, melynek származási helyét itt feltételezte.¹¹⁷ A Gunyhóalji-dűlő településtörténetéhez fontos adalékot szolgáltat az a négyzetes kengyelű csuklós *fibula*,¹¹⁸ melyet Merczi Mónika a Claudius-korra – az 1. század második felére keltez. Ezt a *fibulatípust* Galliában, illetve a Rajna-vidéken készítették, (nem túl gyakori) jelenlétük a pannoniai *limes* mentén vélhetően a katonasághoz kötődik.¹¹⁹

A Domonkos-hegyi földmunkák során előkerült 200 érmét Redő Ferenc közölte.¹²⁰ A legkorábbi érme Augustusé (keltezés: Kr. e. 23 – Kr. u. 4), a legkésőbbi darabokat a 370-es években verték, ez összhangban áll az I. Valentinianus uralkodása után gyakorlatilag megszűnő pannoniai pénzforgalommal.¹²¹ A fémdetektoros bejárással összegyűjtött mintegy 90 érme többsége szintén késő császárkori.

VI.6.3. Kőanyag

A lelőhely kőanyaga a rábl-völgyihez hasonló, természetesen a fentemlített bányák a Gunyhóalji-dűlőhöz is közel esnek, de érdemes megjegyezni, hogy a vörös mészkő aránya itt

¹¹⁴ BBM ltsz. 95.271.170–177.; 95.271.182–184.; 95.271.200.; 95.278.6.

¹¹⁵ BBM ltsz. 95.278.3. és 95.271.146.

¹¹⁶ MERCZI 2014, 7–14.

¹¹⁷ PROHÁSZKA 2001, 136–141.

¹¹⁸ BBM ltsz. 95.271.187.

¹¹⁹ MERCZI 2016, 542.

¹²⁰ FMRU 3, 51–56., Nr. 1–200.

¹²¹ LÁNYI 1990, 212.

jóval kisebb az eddigi megfigyelések szerint. A kőeszközöket tekintve, több őrlőkő-töredéket is találtunk a területen, ezek közül kettőt szedtünk fel. Mindkét darab egy-egy forgóköves kézimalom felső részének (*catillus*) töredéke (45. ábra). Ezek a viszonylag kisméretű kézimalmok (az átmérő átl. 32–44 cm) alkalmasak voltak egy-egy család szükségleteinek ellátására, illetve a hadsereg tagjai is magukkal tudták vinni őket hadjárat vagy átvezénylés esetén.¹²²

VI.6.4. A leletanyag értelmezése

A leletanyag elemzéséből arra a következtetésre juthatunk, hogy a Gunyhóalji-dűlőn már a római foglalás korában lehetett egy kisebb bennszülött település, erre utalnak a korai érmek, a fésűs díszű kelta kerámia, illetve az egygombos, erőprofilú fibulák jelenléte. Az érmék mellett négyzetes kengyelű csuklós *fibula* jelzi a kora császárkori római anyagi kultúra megjelenését térségben. A 2-3. századi leletanyag nagy arányú jelenléte a település virágkorába ad betekintést, az olyan importtermékek, mint a *terra sigillata* vagy a finomabb megmunkálású fémtárgyak kiterjedt gazdasági kapcsolatháló feltételezésére adnak okot. A településen folyó mezőgazdasági tevékenységről, valamint a mindennapi életről árulkodik a sarló, a dörzstál- illetve az őrlőkő-töredékek. Mivel a későrómai kis bronzpénzekon kívül alig akad 4. századi leletanyag, joggal feltételezhetjük, hogy a települést valamikor a 3–4. század fordulóján hagyhették fel, valószínűleg az egyre sűrűsödő barbár támadások következtében.

¹²² SZEKERNYÉS-PÁNCZÉL 2021, 143–147.

VII. A vidék településsűrűsége és úthálózata

Északkelet-Pannonia vidéki településsűrűségével kapcsolatban Simon Bence végzett kutatásokat, eredményei alapján a települések mintegy 3 kilométerre lehettek egymástól, azaz az egy településhez tartozó, határát képző terület körének sugara körülbelül egy római mérföld (1481 m) lehetett.¹²³ Az általam vizsgált, és az MRT-ben szereplő lelőhelyek alapján meghatározott környező települések (kritérium: villa vagy kőépülettel rendelkező település feltételezett a terepbejáráskor) egymástól való távolsága a legközelebbi szomszéd elvét alkalmazva 2–4 kilométer között változik (46. ábra).¹²⁴ Eszerint a Simon Bence-féle modell a kisebb régiókra bontott kutatásoknál is megállja a helyét.

Északkelet-Pannonia két legjelentősebb római kori útvonala az Aquincum–Brigetio *limes*út, illetve a Dunakanyart levágó Aquincum–Crumerum diagonális út volt,¹²⁵ egyik vonala sem érintette közvetlenül az általam kutatott lelőhelyeket. A kisebb településeket mellékutak kötötték össze egymással, a főútvonalakkal és a városokkal, ezek vonalvezetését Simon Bence LCP (*least cost path*/legkisebb költségű út) modellezéssel próbálta meg rekonstruálni (47. ábra). Eszerint a Bajóti-patak völgyében vezethetett egy észak-déli irányú út Crumerumba, ez mindenképp elhaladt a Gunyhóalji-dűlőn fekvő település mellett.¹²⁶

A kérdéskörben más véleményen van Merczi Mónika, aki a térség kora császárkori településeit a *fibula*anyagon keresztül vizsgálva rámutatott, hogy a Domonkos-hegytől északra nincs római kori település a völgyben, ezért valószínűbbnek tartja, hogy a legalább a Claudius-kortól használt út a Bajóti-patak vonalát elhagyva a Rábl-völgyi település irányába folytatódott, tehát a két településnek közvetlen összeköttetése lehetett. Déli irányba az út Bajna felé haladhatott, majd a Bajna-Epöli-vízfolyás mentén érhetett el a Zsámbéki-medencét. Innen valószínűleg a Békás-patak, majd a Kenyérmezői-patak mentére áttérve folytatódott az út, és a mai Dorogon csatlakozhatott be a diagonális útba. Bajót–Péliföldszentkeresztet ez az útvonal nem érintette, de egy, a Rábl-völgyi településnél, vagy attól délre kiinduló, bajóti leágazást megengednek a földrajzi viszonyok, mellyel egyszerűen csatlakozhatott a főbb útvonalhoz és a többi településhez.¹²⁷

¹²³ SIMON 2019, 183–184.

¹²⁴ Az esetleges eltérések fakadhatnak egyrészt a települések természetes kialakulásából, másrészt a lelőhelyeken a kutatás hiányából, hiszen pontos kronológiát egyikhez sem ismerünk.

¹²⁵ TÓTH 2003, 218–221.

¹²⁶ SIMON 2019, 185–205.

¹²⁷ MERCZI 2016, 454–455.

VIII. Összefoglalás

Amint látható, a három helyszínen három különböző fázisban tart a kutatás, mindenhol van még lehetőség tovább mélyíteni az ismereteket. Egyelőre elmondható, hogy a három település, ha nem is végig, de a 2. század folyamán biztosan egyszerre állt fenn, ezt a felszínen talált nagy arányban hasonló jellegű római kori leletanyag is alátámasztja. Az éremkincsek és importtárgyak jelenléte megmutatja, hogy a lakosság kihasználta a gazdaságilag forgalmas *limes* közelségét, ugyanakkor ezek a darabok értékes, ritka tulajdonnak számíthattak. A szomszédos települések bizonyára kapcsolatban álltak egymással, ezt a földrajzi és régészeti adatok alapján rekonstruált útvonalak bizonyítják, de az még kérdéses, hierarchikus viszony létezett-e közülük, bár más kutatások alapján valószínűsíthető egy mikrorégiós „központi hely” megléte,¹²⁸ persze korántsem biztos, hogy ez az általam kutatott három település közül került ki. A Gunyhóalji-dűlő és a Rábl-völgy leletanyaga hasonlóságokat mutat más, 1–3. századi északkelet-pannoniai településekkel, úgymint a budaörsi¹²⁹ és pátyi¹³⁰ *vicus*ok, vagy az érdi villagazdaságok a Benta-patak völgyében.¹³¹

Ami a kutatás jövőjét illeti, mindhárom helyszínen szeretném folytatni a geofizikai műszeres méréseket, illetve a lelőhelykiterjedések pontosítása érdekében a terepbejárásokat is. Amennyiben az idő és az anyagi lehetőségek engedik, Nyergesújfalu–Gunyhóalji dűlőn a kőalapozású épületek helyének ismeretében ideális lenne ásatást végezni, egyrészt a kronológia pontosításának érdekében, másrészt a fentemlített, valószínűleg boronaszerkezetes vagy félig földbemélyített házakból álló településrész hipotézisének igazolására. Mindenképp rengeteg munka vár még rám ebben a kutatásban, de reményeim szerint a végére egy kitisztultabb képet kaphatunk Északkelet-Pannonia egy mikrorégiójának településhálójáról.

¹²⁸ SIMON 2019, 166–169.

¹²⁹ OTTOMÁNYI 2012, 198–287.

¹³⁰ OTTOMÁNYI 2007, 7–216.

¹³¹ OTTOMÁNYI 2016, 29–36.

Bibliográfia

- BALOGH 1934: Balogh A.: Néhány adat Esztergom városnak és vármegyének római korából. *Esztergom Évlapjai* 7 (1934), 41–51.
- BARKÓCZI 1955-1956: Barkóczi L.: Újabb éremlelet Intercisából. *Numizmatikai Közlöny* 54-55 (1955-1956), 3–6.
- BEVAN–SMEKALOVA 2013: Bevan, B. W. – Smekalova, T. N.: Magnetic Exploration of Archaeological Sites. In: Corsi, C. – Slapšak, B. – Vermeulen, F. (eds.): *Good Practice in Archaeological Diagnostics. Non-invasive Survey of Complex Archaeological Sites*. Cham 2013, 133–152.
- BÍRÓ 1974: Bíró, M.: Roman Villas in Pannonia. *ActaArchHung* 26 (1974), 23–57.
- BÍRÓ 2017: Bíró, Sz.: *Die zivilen Vici in Pannonien*. Monographien des Römisch Germanischen Zentralmuseums 131. Mainz 2017.
- BÓNIS 1970: Bónis É.: A brigetioi sávós kerámia. *FA* 21 (1970), 71–90.
- BUDAI ET AL. 2018: Budai T. – Fodor L. – Kericsmár Zs. – Lantos Z. – Csillag G. – Selmeczi I.: A Gerecse hegység földtani térképe, 1:50 000. Budapest 2018.
- COLUMELLA: Columella, L. I. M.: *A mezőgazdaságról*. Fordította: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged 2005.
- CONYERS 2016: Conyers, L. B.: *Ground-penetrating Radar for Geoarchaeology*. New Analytical Methods in Earth and Environmental Science 1. Oxford 2016.
- CONYERS 2018: Conyers, L. B.: *Ground-penetrating Radar and Magnetometry for Buried Landscape Analysis*. Cham 2018.
- CSIKÓ 2013: Csikó A.: A vértesszőlősi római kori villagazdaság. *TME* 3 (2013), 53–85.
- CSORBA 2021: Csorba P.: *Magyarország kistájai*. Debrecen 2021.
- FIRNIGL 2012: Firnigl A.: *Római kori villák történeti környezetének vizsgálata a Balaton-felvidéken*. Doktori értekezés. Kézirat 2012.
https://phd.lib.uni-corvinus.hu/631/1/Firnigl_Anett.pdf (Letöltés: 2023. 03. 25.)
- FMRU 3: Redő, F. (Hrsg.): *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. III. Komitat Komárom-Esztergom*. Berlin–Budapest 1999.
- GABLER 1972: Gabler D.: Sigillaten auf dem Gebiet des Palatiums von Gorsium. *Alba Regia* 13 (1972), 9–68.
- GABLER 1993-1994: Gabler D.: A Balatontól északra lévő terület római kori településtörténetének néhány kérdése. *VMMK* 19-20 (1993-1994) 51–70.
- GABLER 2023: Gabler, D.: Central Gaulish samian ware in Pannonia. *ActaArchHung* 74

- (2023), 23–43.
- GABLER–HORVÁTH 1996: Gabler D. – Horváth F.: A szakályi terra sigillaták és helyük a bennszülött telep kerámia spektrumában. *WMMÉ* 19 (1996), 115–190.
- HAJDU ET AL. 2016: Hajdu B. – Bartus D. – Borhy L. et al.: Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2014-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről. *KDMK* 22 (2016), 113–191.
- HAJNÓCZY 1975: Hajnóczy Gy.: Pannónia villaépítészete. *Építés- és Építészettudomány* 7 (1975), 3–61.
- HORVÁTH 1998: Horváth, F.: Handgeformte spätkeltische und römische Keramik in Esztergom und ihrer Umgebung. *Alba Regia* 27 (1998), 65–81.
- HORVÁTH 2003: Horváth, F.: Terra sigillata aus dem SW-Kastellvicus Azaum/Odiavum aus den Jahren 1998–2000. In: Szabó, Á. – Tóth E. (Hrsg.): *Pannonia Provincialia et Archaeologia. Studia sollemnia auctorum Hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata*. Libelli Archaeologici Ser. Nov.1. Budapest 2003, 139–196.
- JANKOVICH 1993: Jankovich B. D.: *A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban*. Régészeti Továbbképző Füzetek 4. Budapest 1993.
- JÓNÁS 1923-1926: Jónás E.: A bajóti római ezüstpénzlelet és tanulságai. *OMRTÉ* 2 (1923-1926), 137–156.
- KELEMEN 2003: H. Kelemen M.: Crumerum castellum. In: Visy, Zs. (ed.): *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. Budapest 2003, 82–84.
- KELEMEN 2003a: H. Kelemen M.: Solva castellum. In: Visy, Zs. (ed.): *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. Budapest 2003, 86–88.
- KELEMEN 2012: H. Kelemen M.: Tari E. – Tóth E. (szerk.): Adatok egy újabb római objektumról Tokodon. In: *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára*. Budapest–Esztergom 2012, 69–93.
- KELEMEN–MERCZI 2019: H. Kelemen M. – Merczi M.: *Az esztergomi Várhegy a római korban*. Budapest 2019.
- LANG 2021: Lang T.: Pannoniai villafürdők. In: Hamerli P. – Varga T. – Rab V. (szerk.): *XIV. Nemzetközi és XXI. Országos Grastyán Interdiszciplináris Konferencia előadásai*. Pécs 2021, 47–59.
- LÁNG 2009: Láng O.: Késő római épületegyüttes a Harsánylejtő területén. *AqFüz* 15 (2009), 75–85.
- LÁNYI 1990: Lányi V.: Pénz. In: Mócsy A. – Fitz J. (szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest 1990, 210–214.

- LELEKOVIC 2007: Leleković, T.: Reliefna terra sigillata iz Westerndorfa sprodučja Cibala (Vinkovci, Istočna Hrvatska). *Arheološki radovi i razprave* 15 (2007), 43–77.
- MARÁZ 2011: Maráz B.: Budapest késő La Tène-kori településtörténeti képe. In: Kővári K. – Miklós Zs. (szerk.): *Fél évszázad terepen. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest 2011, 243–260.
- MERCZI 2011: Merczi M.: Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből. *KMMK* 17 (2011), 7–80.
- MERCZI 2014: Merczi M.: Támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák Északkelet-Pannoniából. *KDMK* 20 (2014), 7–31.
- MERCZI 2016: Merczi M.: Kora római rugótokos és csuklós ívfibulák a Balassa Bálint Múzeum gyűjteményéből. (Adatok Északkelet–Pannonia kora római településhálózatához). In: Csécs T. – Takács M. (szerk.): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Győr 2016, 447–462.
- MESTERHÁZY ET AL. 2017: Mesterházy G. – Stibrányi M. – Padányi-Gulyás Gergely: Megmondjuk előre? Örökségvédelmi célú prediktív modellezés. In: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. (szerk.): *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő*. Budapest 2017, 311–330.
- MIKLÓS 2011: Miklós Zs.: Légi fényképezés. In: Müller R. (főszerk.): *Régészeti kézikönyv*. Budapest 2011, 40–70
- MÓCSY 1992: Mócsy, A.: *Pannonien und das römische Heer*. Stuttgart 1992.
- MRÁV 2013: Mráv, Zs.: Septimius Severus and the cities of the Middle Danubian provinces. In: Eck, W. – Fehér, B. – Kovács, P. (Hrsg.): *Studia Epigraphica in memoriam Géza Alföldy*. Antiquitas Reihe 1 Bd. 61. Bonn 2013, 205–240.
- MRT 5: Horváth I. – H. Kelemen M. – Torma I.: *Komárom megye régészeti topográfiája 1. Esztergom és a dorogi járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Budapest 1979.
- NAGY 1948: Nagy T.: Az albertfalvai római telep. Előzetes jelentés az 1947. évi ásatásról. *Antiquitas Hungarica* 2 (1948), 92–114.
- OTTOMÁNYI 2007: Ottományi K.: A pátyi római telep újabb kutatási eredményei. *StudCom* 30 (2007), 7–238.
- OTTOMÁNYI 2011: Ottományi K.: Késő római mázas kerámia a budaörsi telepen. *Arrabona* 49/1 (2011), 263–290.
- OTTOMÁNYI 2012: Ottományi K.: Római vicus Budaörsön. In: Ottományi K. (szerk.): *Római vicus Budaörsön. Régészeti tanulmányok*. Budapest 2012, 9–407.
- OTTOMÁNYI 2014: Ottományi K.: Újabb római vicusok Aquincum territoriumán. *DissArch*

- Ser. 3. No. 2 (2014), 97–142.
- OTTOMÁNYI 2014a: Ottományi K.: Kőépítkezés a Kamaraerdőben feltárt római telepen. In: Ottományi K. – Mráv Zs. – Filipcsky I. – Mester E.: *Antik gyökereink. Budaörs múltja a régészeti leletek tükrében*. Budaörs 2014, 33–51.
- OTTOMÁNYI 2016: Ottományi K.: Római villagazdaságok Érden, a Benta-patak völgyében. *KDMK* 22 (2016), 13–67.
- PÓCZY 1971: Sz. Póczy K.: A békásmegyeri villa és az Aquincum környéki gazdaságok a markomann háborúk után. *Budapest Régiségei* 22 (1971) 85–102.
- PROHÁSZKA 2001: Prohászka P.: Egy gladiátorokat ábrázoló feliratos római fibula Pannoniából. *KMMK* 8 (2001), 133–157.
- PUSZTAI 2001: Pusztai R.: Római-kori településmaradvány, villa rustica kutatása Mosonszentpéter község keleti határában, a Kecske-földeken. *Arrabona* 39 (2001), 19–49.
- REMÉNYI-STIBRÁNYI 2011: Reményi L. – Stibrányi M.: Régészeti topográfia: ugyanaz másként. In: Kővári K. – Miklós Zs. (szerk.): *Fél évszázad terepen. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest 2011, 189–198.
- SCHILLING ET AL. 2021: Schilling L. – Sörös F. Zs. – Jablonkai D. – Novák K.: *Crumerum*/Nyergesújfalu a legújabb kutatások tükrében. *Glaeba* 1 (2021) 78–121.
- SCHMIDTOVÁ ET AL. 2015: Schmidtová, J. – Jezná, J. – Baxa, P.: Villa rustica in Čunovo. In: Bíró, Sz. – Molnár, A. (Hrsg.): *Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum*. Győr 2015, 263–289.
- SIMON 2019: Simon B.: *Aquincum és Brigetio mezőgazdasági hátországa és a katonaság helyi ellátásának lokális rendszere. Doktori disszertáció*. Kézirat 2019.
https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/50350/diss_Simon_Bence_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 (Letöltés: 2023. 06. 02.)
- SZABÓ 2017: Szabó M.: *Roncsolásmentes régészeti módszerek alkalmazása római kori vidéki települések régészetében Magyarországon. Doktori disszertáció*. Pécs 2017.
<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/17182/szabo-mate-phd-2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltés: 2023. 09. 19.)
- SZABÓ 2018: Szabó M.: *Repülés a múltba. A légirégészet története*. Pécs 2018.
- SZABÓ 2020: Szabó M.: Római kori villagazdaságok légirégészeti kutatása Magyarországon. *ArchÉrt* 145 (2020), 207–235.

- SZABÓ–BORHY 2015: Szabó M. – Borhy L.: *Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak*. Budapest 2015.
- SZEKERNYÉS–PÁNCZÉL 2021: Szekernyés, L. – Pánczél, Sz. P.: Roman Rotary Querns from Călugăreni / Mikháza. *Marisia* 3 (2021), 143–164.
- THOMAS 1964: B. Thomas E.: *Römische Villen in Pannonien. Beiträge zur pannonischen Siedlungsgeschichte*. Budapest 1964.
- TÓTH 2003: Tóth E.: Római utak a Dunántúlon. In: Visy Zs. (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest 2003, 218–221.
- VAJDA 2013: Vajda Sz.: *Hagyományos építőkövek a települési tájban a Dunántúli-középhegység példáján. Doktori értekezés. Kézirat* 2013.
https://phd.lib.uni-corvinus.hu/739/2/Vajda_Szabolcs_thu.pdf (Letöltés: 2023. 05. 23.)
- ZSIDI 2009: Zsidi P. (szerk.): *Aquincumi látványraktár. A BTM Aquincumi Múzeuma állandó kiállításának katalógusa*. Budapest 2009.